

Průvodce výstavou

členěný do osmnácti oddílů k osmnácti vitrínám

1 Od rukopisu k tištěné knize

Moše ben Majmon (1135–1204): *Mišne tora*. Aškenaz 1444, rukopis na pergamenu. ŽMP, Ms 84, fol. [128a].

První vystavená kniha byla napsána ručně roku 1444, druhá byla vytištěna zhruba o sto let později. Přesto vykazují nápadné podobnosti v podobě písmen i rozvržení stran. V počátcích knihtisku – a pražští židovští tiskaři byli ve svém oboru ve střední Evropě pionýry – tiskaři v podstatě kopírovali rukopisné knihy a využívat výhody nové technologie se učili pouze postupně. *Mišne Tora* je jedním z nejvýznamnějších kodexů židovského náboženského zákona. Dílo význačného sefardského učence je tu opsáno anonymním aškenázským písařem typickou aškenázskou polokurzivou a kvadrátním písmem. Tato polokurziva se ale na první pohled více podobá středověkým latinským lomeným písmům (zde německým nebo středoevropským), než svým hebrejským sestrám z jiných částí diaspory. I tento vlastně čistě estetický vnější aspekt vypovídá o spíše nečekané míře akulturace i mezi Aškenázy.

**

Jaakov ben Jehuda Weil (první polovina 15. století), *Šchitot u-vdikot*. Praha, Moše ben Geršom ha-Kohen kolem 1540. The Bodleian Libraries, University of Oxford, Opp. 4° 572, fol. [1a].

Pravidla rituální porážky a ověřování způsobilosti poražených zvířat z pera respektovaného aškenázského autora. Weilovy předpisy jsou pravděpodobně nejstarším případem, kdy byl v Praze vydán ne-liturgický text spíše praktické povahy a ohlašují tak to, co knihtisk v posledku přivodil, tj. snazší dostupnost poznání pro obyčejného „světského“ člověka.

Během sta let, které dělí předchozí rukopis a tento tisk, se podoba jidiš a kvadrátního aškenázského písma téměř nezměnila. Podobné je i rozvržení stran: poznámky nejsou odsunuty na okraj, ale zakomponovány do zrcadla textu a sázeny menším typem.

2

***Chamiša chumšej Tora, megilot, haftarot*.** Praha, Geršom ben Šlomo ha-Kohen se syny Mordechajem a Šlomem 1530. ŽMP, sg. 2.361, fol. [1b].

Bible byly spolu s modlitebními knihami zaručeným artiklem pražských židovských tiskařů po celou dobu jejich působení. Zde máme před sebou reedici prvního pražského vydání *Chumaše* s Rašiho komentářem (vysázeným po stranách prototypem písma, které bude později označováno jako jidiš písmo) z roku 1514–1518 v podobě v podstatě ještě pozdně středověké. Můžeme vysledovat tři vzory, které ovlivnily konečnou podobu knihy: rukopisné hebrejské bible, italské hebrejské tisky a soudobé latinské tisky a jejich výzdoba.

Právě ve výzdobě se také vydání z roku 1530 odlišuje od první edice. První strana zůstala relativně nedotčena: nahoře je umístěn signet Geršoma ben Šloma Kohena, zakladatele budoucí gersonidovské (katzovské) rodinné tiskárny, který byl již roku 1514 vůdčí postavou tiskařského konsorcia a roku 1527 obdržel výhradní privilegium k tisku hebrejských knih v království. Jeho dědicové vedli rodinnou tiskárnu až do pozdního 18. století.

**

Jicchak ben Meir ha-Levi z Düren (1220/1240–1300/1330), *Isur ve-heter. Šaarej dura*. Krakov, bratři Šemuel, Ašer a Eljakim, synové Chajima Helicze 1534. Vědecká knihovna v Olomouci, sg. 5.202, titulní list.

Rituální předpisy ohledně dovolených a zakázaných pokrmů a souvisejících témat byly jednou z prvních hebrejských knih vytištěných v Polsku. O bratřích Heliczových se traduje, že se tiskařskému řemeslu vyučili v Praze a že si odsud přivezli i typografické vybavení: první informace je nejspíš nepodložená, druhá se při bližším zkoumání ukazuje jako nepřesná. Ovlivnění pražskou hebrejskou knižní produkcí je ale patrné jak ve volbě a podobě tiskového písma, tak ve výzdobě. Roku 1537

bratři Haliczové konvertovali ke katolictví a jejich pozdější produkce byla polskou židovskou komunitou bojkotována tak důsledně, že museli přestat hebrejsky tisknout. Samuel se nakonec k židovství vrátil a od roku 1551 tiskl znovu hebrejsky v Konstantinopoli. Lukasz Halicz, který se měl podílet na překladu *Bible kralické* v Ivančicích, byl patrně synem jednoho z bratří.

3 Počátky – tiskařská konzorcía

Sidur. Praha, Ješaja ben Ašer ha-Levi [Horowitz], Jekutiel ben Jicchak Dan, Mordechaj ben Eliezer, Meir ben David, Šemarja ben David, Šlomo ben Šmuel ha-Levi 1512. The Bodleian Libraries, University of Oxford, Opp. 4° 1188, fol. [111b–112a], unikum.

První hebrejská kniha vydaná v Praze roku 1512 byla sidur, modlitební kniha pro všední den a sobotu, základní a nejčastěji používaný židovský liturgický text. Kolofon vydání doprovází bohatě zdobený kombinovaný signet tiskařů provedený technikou dřevořezu. Každý z tiskařů nebo finančníků zde má svůj emblém vyobrazen pod vinutou páskou nesoucí jeho jméno. Celá kompozice je zasazena do Davidova štítu (*magen David*), který je starobylým obecným symbolem judaismu, zde pak konkrétně Židovského Města pražského. Je možné, že kniha byla vytištěna v tiskařské dílně, kterou pražský kramář Severin pronajímal tiskařům různých denominací a vyznání (ortodoxním, nekatolíkům i Židům).

**

Seder zmirot u-virkat ha-mazon. Praha, Geršom ben Šlomo ha-Kohen, Meir ben Jaakov ha-Levi Epstein, Chajim ben David Šachor, Meir ben David 1514. ŽMP, sg. 64.981, fol. [30b–31a].
Druhá (či třetí?) kniha vytištěná v Praze obsahuje šabatové hymny, požehnání po jídle a různá další požehnání a obřady. Modlitební knihy a bible ostatně tvořily většinu vydávaných titulů po celých prvních padesát let. Relativně bohatá výzdoba je pro raná pražská tištěná hebraika typická a ukazuje, jak blízko ještě měla k rukopisům. Kniha je ilustrována několika dřevořezami, které jsou v jediné dochované (a zde vystavené) kopii ručně kolorovány. Dvě lovecké scény bývají vykládány jako mnemotechnická pomůcka pro zapamatování pořadí požehnání během svátečního obřadu, anebo jako alegorie pronásledování a spásy Izraele. V tiskařském konzorciu poprvé potkáváme Geršoma Kohena, Chajima Šachora a Meira ben Davida, kteří se stanou významnými postavami tiskařského podnikání v Praze (Geršom a Meir) a v Německu a Polsku (Chajim).

**

Slichot. Fragment, Praha 1512–1515 (1522)? JMP, inv. no. 178.825, Geniza Holešov, fragment.
Nalezeno během vlastního výzkumu muzea v 90. letech 20. století.
Fragment dosud neznámé edice, který byl svázán s několika složkami zbylými z vydání machzorů (modliteb pro svátky) z let 1529 a 1534. Kající modlitby tvoří tak významnou součást židovské liturgie, zvláště během Vysokých svátků, že by bylo překvapivé, kdyby je pražští tiskaři vydali teprve roku 1529, ze kdy pochází nejstarší dosud známá a kompletně dochovaná edice. Naši dataci fragmentu zakládáme na typografii (užití zdobených dřevořezových písmen z edice z roku 1512 coby iniciál), dalších detailech sazby a na jediném dochovaném filigránu (podobný je doložen z let 1509–1512). Fragment se dochoval v jedné z historicky nejvýznamnějších moravských obcí díky židovské zvyklosti odkládat již nepoužívané hebrejské knihy a rituální předměty, které používají hebrejská písmena na bezpečném místě, kde jsou ponechána přirozenému rozkladu, nebo později pohřbena.

4 Židovské knihy, křesťanští umělci

Petr Chelčický (kol. 1390 – kol. 1460), Kniha výkladu ov spásitedlných. Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 1522. Národní knihovna ČR, Praha, sg. 54 A 66, titulní list.

Architektonickou titulní borduru s fantaskními zvířaty a erby luteránských rodin Myšků ze Žlunic (s loďkou) a Perknovských (s křídlem) si od Pavla Severina vypůjčili či koupili tiskaři Meir ben David a Chajim Šachor, kteří roku 1525, patrně po roztržce v původním konzorciu, samostatně vydali druhý

díl machzoru. Pro stejnou edici si nechali vyřezat další dvě podobně kompozičně řešené bordury, a to se znaky Starého Města pražského a Židovského Města pražského. Z celého nákladu se dochoval jediný exemplář, uchovávaný dnes v knihovně Jewish Theological Library v New Yorku.

**

Machzor chelek ha-šeni. Praha, Geršom ben Šlomo ha-Kohen se syny Mordechajem a Šlomem 1529. ŽMP, inv.č. 178.825, Geniza Holešov, fragment.

Velkorysá výzdoba raných tisků vzala za své, když tiskaři časem zjistili, že je zbytečně nákladná. Ve vydání machzoru z roku 1529 se ale ještě objevují dvě bordury, původně tiskařem použité v *Hagadě* roku 1526. Ve fragmentu nalezeném v holešovské genize se sice dochovala jedna z nich, bordura s Adamem a Evou a dalšími biblickými postavami, my jsme se nicméně rozhodli vystavit dvoustranu s další ilustrací z *Hagady* – mužem ukazujícím na měsíc, řezaný Mistrem Kohenovy Hagady. Ilustrace doprovází incipit *ot* (hebr. znamení) hymnu pro *šabat ha-chodeš*, „šabat novoluní“ na počátku měsíce nisanu. Krásná velká hebrejská písmena incipitu mají vzor v rukopisném aškenázském kaligrafickém písmu.

**

Sidur. Praha, Mordechaj, Moše a Jehuda, synové Geršoma ha-Kohena, Pesach ben Mordechaj ha-Kohen 1556. The Bodleian Libraries, University of Oxford, Opp. Add. 4°. III.12, fol. K n° 2a.

Roku 1535 si židovští tiskaři u Mistra jemné šrafury objednali novou borduru kvartové velikosti, která byla později ještě několikrát otištěna, například v této edici siduru z roku 1556. Mojžíš je jako jakási obdoba křesťanských svatých a patronů umístěn na horní lištu. Růžky na jeho hlavě mají svůj původ v křesťanském (mylném) výkladu původního biblického hebrejského textu. Po stranách vidíme symboly *kohanim* (kněží), k nimž tiskaři patřili (ruce s prsty roztaženými k požehnání) a *leviim* (levitů), kteří kněžím v Jeruzalémském chrámu asistovali (džbán). Lokální příslušnost tiskařů vyjadřuje, podobně jako v křesťanských knihách v Praze tištěných, znak Starého Města pražského umístěný na patě strany. Exemplář je tištěn na pergamenu. Tento nákladný materiál je doložen u relativně vysokého procenta nejstarších pražských hebraik, která byla chápána spíše jako luxusní zboží s dlouhou životností, a nikoli jako obyčejný artikl, který je třeba vyrobit co nejlevněji.

5 Gersonidové

Bible česká, 1. vydání. Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 1529. Národní knihovna ČR, Praha, sg. 54 A 13, fol. ¹a1a.

Vystavený titulní dřevořez Severinovy *České bible* byl použit o rok později identicky (pouze s novým hebrejským textem) Geršomem Kohenem, který s Pavlem Severinem a „jeho“ řezáči dlouhodobě spolupracoval. Geršomovy edice a knihy vydané jeho synem Mordechajem a pravnuky Mošem a Geršonem patří k tomu nejkrásnějšímu, co v Praze hebrejsky vyšlo. Vnitřní panel s motivem znaku Starého Města pražského je obklopen dřevořezem bílé linie, jehož použití v hebrejské knize je překvapivé. Je plný křesťanských motivů: puttové nesoucí nástroje Kristova umučení a dole andílci a puttové táhnoucí vůz s Kristem jako králem (?) a nesoucí v průvodu biblické symboly, Evangelium, Beránka, klec s holubicí a kříž. To je patrně i důvodem, proč se tato ozdobná strana dochovala jedině v exempláři *Chumaše* z roku 1530, který je uchovávan v Oxfordu. Mohl snad být oxfordský exemplář vytištěn na zvláštní zakázku pro konkrétního křesťanského klienta?

**

Machzor, první díl. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1613. ŽMP, sg. 65.511, fol. [1a].

Totožný dřevořez se znakem Starého Města pražského použil už tiskařův pradědeček roku 1522 (ještě jako člen konsorcia). Jeho autorem byl Mistr IP, který pracoval nejspíše na objednávku luterána Pavla Severina. V počátečním období hebrejského knihtisku v Praze otiskovali židovští tiskaři často znaky dvou pražských měst – Starého a Židovského – na výraz lokálního patriotismu buď samostatně, nebo zakomponované do rámců a bordur. Inspirací jim byla očividně obdobná praxe

křesťanských tiskařů. Otisk z roku 1613 představuje jeden z nejmladších, ne-li poslední případ použití motivu v pražském hebraiku. Protireformace o něco později radikálně proměnila atmosféru multikonfesijní Prahy a zasáhla i židovské tiskaře. K tomu, aby symbol města ve svých edicích hrdě otiskovali, měli stále méně důvodů.

6

Moše ben Jisrael Isserles (1520 – 1572), *Torat ha-ola*. Praha, Mordechaj ben Geršom ha-Kohen se syny Pesachem, Becalelem, Geršomem Jisraelem, Šlomem a Šmuelem 1569. ŽMP, sg. 29.703, fols. 69b–70a.

Teologicko-filozofický traktát o Jeruzalémském chrámu a smyslu obětního kultu. Téměř současně s touto edicí vyšlo r. Isserlesovi – jednomu z nejvýznamnějších aškenázských myslitelů – v jeho domovském Krakově další dílo, které vydal prostějovský rodák Jicchak Prostitz. Pražská edice uzavírá nejstarší období pražského hebrejského knihtisku, kam patří stylem výzdoby a velkorysostí sazby. Naopak svým obsahem už spadá do nadcházející fáze, s níž přichází větší žánrová pestrost a výraznější prosazování současných autorů a děl. K osobnějším důvodům, které mohly tiskaře k vydání díla vést, viz níže.

**

Jehuda Leva ben Becalel (kol. 1525 – 1609), *Gur arje*. Praha, Mordechaj ben Geršom Katz se syny Becalelem a Šmuelem 1578. ŽMP, sg. 3.578, fol. 1a.

Rabi Jehuda Leva – nebo také rabi Loew či Maharal – je druhým pražským rabínem, jehož dílo bylo vydáno tiskem (prvním byl roku 1540 r. Avraham ben Avigdor). Maharalova teologická pojednání a kázání přednesená v synagogách v Praze i Poznani byla zdejšími tiskaři vydávána po celé vrcholné období jeho kariéry. Snad v naději na lepší prodejnost byla dvě z jeho děl přesto vytištěna jinde, v Krakově a v Benátkách, městech se silnou židovskou komunitou a zároveň živých centrech obchodu i židovské učenosti. R. Loew ovlivňoval pražské vydavatelské podnikání také prostřednictvím svých názorů na systém židovského vzdělávání a další aktuální témata. Prvním jeho dílem vydaným tiskem bylo – zcela typicky – *Gur arje*, komentář ke komentáři Rašiho (r. Šlomo Jicchaki, 1040 – 1105) k Tóře. Rašiho komentář je zásadním aškenázským výkladem k základnímu židovskému kanonickému textu.

7 Autoři

Mordechaj ben Avraham Jaffe (kol. 1525/1530 – 1612), *Levuš ateret zahav gdola*. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1609. ŽMP, sg. 33.706, fol. 189b–190a.

Nejenom pražský Maharal publikoval svá díla u pražských tiskařů, později jej následovaly další rabínské osobnosti, mezi nimi i jeho rivalové. Za jeho života to byli například r. Mordechaj Jaffe a r. Jicchak Chajut, s nimiž si Maharal během let vyměnil post vrchního pražského rabína. Ve druhé vlně vstoupili do vydavatelského podniku méně prominentní intelektuálové jako autoři, překladatelé a editoři a odklonili jeho orientaci směrem k přístupnějším textům a někdy také sekulárním oborům. Ve svém díle encyklopedického záběru měl r. Jaffe v úmyslu pokrýt celou aškenázskou učenost své doby. Desetidílný *Levuš malchut* vyšel nejprve v Lublinu (zdejší židovští tiskaři byli skrze zakladatele tiskárny, Chajima Šachora, s Prahou i s jejími židovskými tiskaři spojeni od samých počátků), Krakově a Praze (1590–1604) a re-editováno relativně brzy na to v letech 1609–1610 a znovu na počátku dvacátých let 17. století.

**

Jicchak ben Avraham Chajut (1538 – 1610), *Siach Jicchak*. Praha, Becalel a Geršom v domě svého otce, kmeta Mordechaje Katze 1587. ŽMP, sg. 4.235, titulní list.

S touto „novou písní, jež má býti zpívána o svaté noci svátku Přesnic“ uvádí dílo dalšího z pražských vrchních rabínů do pražského hebrejského knihtisku nový žánr: náboženskou poezii. Dílo má

didaktický záměr, ve verších předkládá předpisy, které se váží k Pesachu (svátku Přesnic) a vykládá je. Bordura, kterou tiskař orámoval titulní text, je poprvé doložena v edici *Jocrot*, šabatových hymnů, roku 1526. Pochází z dílny Mistra široké šrafury, který pracoval pro Pavla Severina, dlouhodobého kolegu tiskařova děda, Geršoma Kohena (Katze). Nenajdeme na ní žádné zřejmé židovské symboly a motivy.

**

Mišnajot. Seder Tohorot. S komentáři Ovadji z Bertinora a Jom Tov Lipmanna Hellera. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1617. ŽMP, sg. 1.899, titulní list.

Hellerův komentář k Mišně patří k nejslavnějším dílům, které vyšly z pražského učeneckého okruhu počátku 17. století. V době jeho vydání Hellera teprve čekal post pražského vrchního rabína. Vytoužený úřad a Hellerovo blízké spojení s vlivným finančníkem Jakobem Bassevim ale nakonec přivodily pád učence i jeho tiskaře, Mošeho Katze. Hellerovo zatčení a soud ve Vídni, které následovaly po obvinění z rouhání, jehož se měl dopustit ve svém díle *Maadanej melech* (1628), vedly k uzavření pražských židovských tiskáren, ke konfiskaci knih vytištěných Mošem Katzem a eventuálně i k jeho zatčení. Od té doby až do své smrti roku 1659 mohl stárnoucí tiskař vytisknout pouze pár bezvýznamných modlitebních knih.

8 Editoři

Midraš šocher tov. Praha, Jaakov ben Geršon Bak a Jehuda Lejb ben Alexandr Katz 1613. ŽMP, sg. 3.866, fol. 1a.

Knihtisk „vytvořil“ raně moderní knihovnu: texty, které tiskem vyšly, se staly její součástí, zatímco ty, které vydány nebyly, se dostaly na okraj zájmu a některé se i nenávratně ztratily. Duch humanismu pronikl i do židovského města, kde editoři připravovali k tisku staré židovské literární texty podobně jako humanisté jejich antické, řecké nebo latinské protějšky. Tři biblické midraše (výklady) k Žalmům a knihám Samuelovým a Přísloví vydal ze „starobylého rukopisu“ a se svým komentářem r. Jicchak ben Šimšon Katz, zčásti přitom vycházející ze starších italských edicí. Rabi Jicchak byl zetěm Maharala, zemřel roku 1624 a je pohřben na starém pražském židovském hřbitově.

**

Šlomo ben Jechiel Luria (1510 – 1573), Jam šel Šlomo. Praha, Avraham ben Šimon Heida [Lemberger] 1615–1618. ŽMP, sg. 2.856, titulní list.

Komentář rabiho Lurii k talmudickému traktátu Bava kama je dokladem významu, jaký mohl knihtisk mít pro uchování a šíření textů. Autor rukopis dokončil již roku 1548, tiskem ale jeho dílo vyšlo teprve o více než šedesát let později. Vydaný text navíc představuje pouze jednu z šestnácti částí, které editor Eleazar Altschul–Perels na vlastní oči viděl v Lublinu roku 1592, kdy tu studoval a kde předtím autor díla působil jako rabín a hlava ješivy. Tím, že si tu tuto část tehdy opsal a později ve svém rodném městě vydal tiskem, Eleazar text doslova zachránil; před koncem 18. století bylo již celých sedm z šestnácti částí Luriova spisu nenávratně ztraceno.

9 Žánry

Jaakov ben Ašer (kol. 1269 – kol. 1343), Arbaa turim. Orach chajim. Praha, skrze Geršoma Kohena a v jeho domě 1540. The Bodleian Libraries, University of Oxford, Opp. fol. 754 (1), titulní list. Edici dílu *Orach chajim* z čtyřdílného *Arbaa turim* Jaakova ben Ašera v roce 1540 připravil a emendacemi, odkazy a svými poznámkami opatřil tehdejší pražský rabín Avraham ben Avigdor (zemř. 1542). Na konci knihy rabi popisuje svou práci a omlouvá se za případné chyby, neboť „v tiskařském díle to nejde jinak. Přesto je ale tato práce přesnější než cokoli psaného perem, ať nového, či starého, jakož i vše, co bylo předtím vytištěno, a každý, kdo si ji zakoupí, se nad svým ná-

kupem zaraduje.“ Rabi Avraham je prvním nám známým pražským rabínem, který vstoupil do vydavatelského podnikání jako autor i editor. Téhož roku, jen o málo později, vyšly celé *Arbaa turim* s jeho poznámkami ve zkrácené podobě také u Chajima Šachora v Augšpurku v redakci Chajimova zetě Josefa ben Jakara. Spolu s předpisy Jaakova Weila představuje pražská edice první žánrové rozšíření oproti dosavadnímu čistě liturgickému obsahu pražských tisků (i obě edice Pentateuchu jsou vydány v podobě zohledňující jeho užití v synagogální bohoslužbě).

**

Jehuda Leva ben Becalel (kol. 1625 – 1609), *Druš al ha-tora al ha-micvot*. Praha, Šlomo ben Mordechaj Katz a Moše ben Becalel 1593.

ŽMP, sg. 4.727, fol. 1b–2a.

Kázání o zakázaném víně, které rabi Loew pronesl o svátku Šavuot roku 352 (v létě r. 1592) v době svého rabinátu v Poznani. Otázka požívání nežidovského vína, zakázaného rabínskými autoritami, se dotýkala každodenního života posluchačů kázání i čtenářů jeho později vydané knižní podoby. Vyšlo v redakci a s poznámkami výše jmenovaného zetě autora, r. Jicchaka ben Šimšona Katze. Je nejspíše, zda bylo kázání předneseno hebrejsky (v tom případě by mu většina posluchačů neporozuměla), anebo spíše v jidiš, mateřském jazyce Aškenázů, a poté přeloženo do „svatého jazyka“ učenců. Oslavné básně na rozevřené dvoustraně mají v akrostichu (tj. v prvních písmenech jednotlivých veršů) zakomponována jména editora i autora.

**

***Orchot cadikim*.** Praha, Mordechaj ben Geršom Katz 1581. ŽMP, sg. 12.993, fol. 1a.

Anonymní pojednání o etickém chování a náboženské morálce. Sepsáno bylo pravděpodobně v 15. století v Německu a tiskem vydáno poprvé v Isny roku 1542 ve své (původní?) jidiš verzi. Pražští tiskaři byli první, kdo dílo, které se v obou jazykových verzích dočkalo mnoha reedicí, vydali hebrejsky. Etická literatura byla široce oblíbená a často vydávaná v podobě kázání, bajek, komentářů či originálních pojednání a „příruček“. Tato dílo vzniklé v aškenázkém prostředí často cituje nebo parafrázuje mimojiné i sefardské autory jako byli Jona Gerondi, Bachja ben Ašer, Šlomo ibn Gabirol a Maimonides.

10

Šaul ben David (zemř. 1623), *Tal orot*. Praha, Avraham ben Šimon Heida Lemberger [1615].

ŽMP, sg. 18.905, titulní list.

Veršované pojednání o třicetidevíti typech činností zakázaných o šabatu je opatřeno rabínskými aprobacemi českých i polských rabínů. Jsou mezi nimi Efrajim Šlomo Luntschitz, Jehuda ben Chanoch Altschuler, Aharon Zelig ben Naftali Hirtz, Meir ben Jicchak ha-Levi Aškenaz, Ješaja ben Avraham Horowitz ad. Aprobace, hebrejsky *haskamot*, se staly povinnými koncem 16. století v Itálii a o málo později v Polsku, Německu a Čechách. Sloužily jako schválení a doporučení obsahu díla, ochrana práv autora, tiskaře nebo vydavatele proti ilegálním vydáním a také jako vnitřní kontrola přípustnosti díla pro křesťanskou cenzuru.

**

Moše ben Avraham Mat (kol. 1550 – 1606), *Hoil Moše*. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1611.

ŽMP, sg. 29.683, fol. 85b.

Homiletický komentář k Pentateuchu a pěti svátečním svitkům (*Beer ha-tora*) a suprakomentář k Rašimu k Tóře z pera autora a zkompileovaný z dalších autorit (*Beer hejtev*). Vydáno synem autora Avrahamem a tištěno ve dvou paralelních sloupcích, *Beer ha-tora* kvadrátním a *Beer hejtev* Raši typem. V tomto období bychom sotva našli aškenázkého rabína a učence s alespoň minimálními ambicemi, který by se nepokusil o vlastní suprakomentář k Rašimu.

David Gans (1541 – 1613), *Cemach David*. Praha, Šlomo ben Mordechaj a Moše ben Josef Becalel Katz 1592. ŽMP, sg. 4.142, díl 2, fol. 95b.

David Gans patřil ve své době k nejzajímavějším postavám pražského Židovského Města: skutečný renesanční polyhistor, astronom, matematik a kronikář, jeden z prvních svého druhu mezi aškenázskými Židy. Jeho hebrejská kronika *Cemach David* pokrývá, ve dvou dílech, židovskou i obecnou historii a autor pro ni neváhal čerpat z křesťanských pramenů. Jak říká v úvodu, napsal ji „pro nepřiliš vzdělané laiky [*baalej batim ktanim*] a mladé studenty“. Kromě kroniky se dochovala také „zkušební“ edice úvodu k jeho astronomickému a zeměpisnému pojednání, nazvanému *Magen David* (1612), v jejímž závěru uvádí tiskař Moše Katz, že „starý autor [...] tentokrát nechal vydat pouze výše otištěné stránky [...] k ověření a na zkoušku, co řeknou lidé, a pokud je přijmou vlídně, pak nebude lidstvu odírat dobré [...] a dá mi celou knihu k vytištění“. Na světské vědy a jejich praktikování zahlížel ne jeden soudobý rabín nevráživě a brzy po Gansově smrti se opět staly v aškenázském prostředí vzácností.

**

Moše ben Jissachar ha-Levi Sertels (zemř. 1614 /1615), *Lekach tov*. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1604. ŽMP, sg. 5.045, titulní list.

Moše Sertels vystupuje na přelomu 16. a 17. století jako jedna z neaktivnějších postav pražského jidiš a hebrejského knihtisku. Byl učitelem, překladatelem, editorem a vydavatelem. Roku 1604 vydal dva jidiš glosáře k Bibli: *Beer Moše* k Pentateuchu a *Pěti svitkům* a *Lekach tov* k Prorokům a zbylým Spisům. Moše byl žákem Chajima Friedberga, Maharalova bratra, který byl podobně jako Maharal sám znám důrazem, jaký kladl na studium Tóry a důležitost porozumění textu, tedy přesně to, co glosáře měly usnadňovat. Jiné ze Sertelsových děl, edice jidiš překladu talmudického traktátu *Pirkej avot*, vytištěná v Praze roku 1599, se dochovala v soukromé sbírce jako další pražský unikát. Také tato edice mohla být inspirována trendem „návratu k pramenům“, který oba bratři hlásali, ale také stále silnější tendencí vydávat jidiš díla pro široké publikum čtenářů.

**

Jissachar Ber ben Petachja Moše z Kremnice (16. – 17. století), *Imrej bina*. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1610. ŽMP, sg. 12.248, titulní list.

Společně s filozofií, historií a přírodními vědami byla kabala (židovská mystika) dalším z oborů nově zavedených do pražského hebrejského vydavatelského podniku přelomu 16. a 17. století. Ale ani zde, stejně jako v ostatních žánrech, nebyla Praha místem, kde vycházela autoritativní původní nebo kanonická díla, ale spíš menší komentáře místních učenců. Na rozdíl od ostatních výše jmenovaných žánrů byla kabala přijatelná jak pro židovské, tak pro křesťanské autority a úřady, a to dokonce i poté, co byl svobodný vydavatelský boom prvních dvou desetiletí 17. století násilně přerušen. Jissachar Ber vydal v Praze tři další knihy, všechny pojednávající kabalistická témata, nebo, přesněji, odvozuující halachické předpisy z kabalistických textů.

**

Šem Tov ben Josef ibn Falakera (ca 1225 – 1295), *Cori ha-jagon*. Praha, Jaakov ben Geršon Bak 1612. ŽMP, sg. 13.214, titulní list.

Filozofický text nabízející útěchu v neštěstí sefardského autora, jemuž v Praze vyšlo ještě jedno menší dílo, *Igeret ha-vikuach* (1610), který je obhajobou studia filozofie samotné. Ta byla v aškenázské Praze novou a ne všemi vítanou disciplínou, kterou se sem snažili uvést buď mladší učenci, nebo tiskaři jako bylo Jaakov Bak, který přišel z Itálie. Praha v tomto směru zažila i intelektuální pozdvižení způsobené vydáním spisu *Givat ha-more* (1611) Josefa ben Jicchaka ha-Leviho z Prahy, jehož ambicí bylo vylepšení Maimonidových důkazů Boží existence. Autor sice obdržel doporučení k tisku od vrchního rabína Šloma Luntschitze a předmluvu k jeho dílu sepsal příslušník mladší generace zdejší rabínské elity, Jom Tov Lipmann Heller, nakonec ale přece jen jeho

dílo vyvolalo nevoli tradičněji smýšlejících duchů, pro něž byla filozofie – podobně jako přírodní vědy – záležitostí nežidovskou, a tedy od podstaty odmítanou, neboť ohrožující nedotčenost tradice.

12 Ilustrovaná kniha

Haggadah šel Pesach. Praha, Geršom ben Šlomo Katz s bratrem Gronemem 1526. Zurich, Braginsky Collection B211, [24b–25a].

Proslulé vydání vůbec nejstarší kompletně dochované ilustrované pesachové hagady z roku 1526 bývá označováno prostě jako „Pražská hagada“. Písmo i motivy některých ilustrací najdeme již v iluminovaných středověkých aškenázských rukopisech. Na výzdobě se podílelo několik řezáčů, kteří jsou všichni doloženi i v edicích soudobých křesťanských tiskařů a nebyli Židé. Bordura s Adamem, Evou, Juditou s hlavou Holofernovou a Samsonem s branami Gazy je jednou ze dvou figurativních bordur speciálně pro tisk připravených Mistrem IP. Zobrazené biblické postavy nijak nesouvisejí s textem (výjimkou z pravidla jsou Judita a Samson ilustrující slova hymnu „Vylíj svůj hněv na pronárody“, Jer 10:25), a ačkoli jsou židovského původu, pocházejí z říše křesťanského umění a v židovském umění bychom se s nimi sotva mohli setkat. Na spodní okraj rámu umístil tiskař dvojocasého lva, symbol českého království. Naopak úzce se k obsahu vážou menší ilustrace – zde je to Mesiáš vjíždějící do Jeruzaléma – po stranách nebo vsazené do textu, někdy originální, někdy druhotně použité. Je zajímavé si představovat, jak zadavatelé řezáčům tlumočili požadovaný obsah ilustrací, pokud neměli k dispozici přímou předlohu. Ke kráse edice přispívá vedle výtvarné výzdoby také kompozice protilehlých dvoustran.

**

Hagada šel Pesach. Prag, Katzischen Buchdruckerey 1763. ŽMP, sg. 18.845, fols. [7b–8a].

Ze srovnání dvou vydání hagad, které dělí více než dvě stě let, je pokles úrovně pražského knihtisku mezi jeho počátečním a téměř závěrečným obdobím výmluvný. Většina ilustrací v tomto vydání má svůj vzor v edici z roku 1526, ruka neumělého řezáče je ale v mnoha kopiích proměnila skoro k nepoznání (i když tato neumělost má svůj specifický půvab). Nekvalitní je i papír i sazba, která s typografií Geršoma Kohena a jeho synů nemá zhora nic společného. Některé prvky hagady se inspirovaly amsterdamským vydáním z roku 1695, které bylo po pražském (1526) a mantovském (1560) nejlivnější.

13 Signet a portrét tiskaře

Eliezer ben Natan (1090 – 1170), Even ha-ezer. Sefer Raban. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1610. ŽMP, sg. 33.051, titulní list.

Pozdní otisk dřevorezové bordury, do níž je kromě signetu zakomponován také portrét tiskaře – jev ojedinělý nejenom v židovské knize. Zde je bordura použita pro titulní list sbírky halachických rozhodnutí jednoho z raných německých učenců, jehož dílo zůstalo „schované a ukryté z různých důvodů nějakých pět set let“. Bordura byla poprvé otištěna Mordechajem Katzem roku 1569 ve vydání Isserlesova díla *Torat ha-ola*, jež bylo pravděpodobně úzce spojeno s osobním pocitem vděčnosti, kterou tiskař s celou rodinou bezpochyby choval k autorovi. Díky r. Isserlesovi bylo totiž očištěno jméno jeho dcery Miriam obviněné z cizoložství. Tiskařův portrét se jeví jako důrazné vyjádření jeho sebedůvěry a hrdosti. Mordechaj nebyl pouze podnikatelem, ale také obecním činovníkem, jehož úsilí přispělo k odvolání ediktu o vyhnání, který české Židy ohrožoval od roku 1557.

**

Jaakov ben Jicchak Pollak (kol. 1460 – 1561), Va-jakem edut be-Jaakov (Tšuva al aguna). Praha, společníci Šlomo ben Mordechaj a Moše ben Josef Becalel Katz 1594. ŽMP, sg. 4.778, titulní list.

Také portrét v této borduře poprvé dokumentované roku 1590 zobrazuje, jak se domníváme, tiskaře Mordechaje Katze. Ačkoli je dřevořez poprvé doložen o více než dvě desítky let později, pochází podle vše z dílny téhož řezáče jako bordura se Samsonem zápasícím se lvem z roku 1566 a byl by tedy téměř současný s bordurou foliového formátu z roku 1569 s dalším tiskařovým portrétem. Použití bordury v této edici nemusí být náhodné: jelikož text pojednává o postavení ženy, jejíž muž je nezvěstný (hebr. *aguna*), biblický pár se zdá být na titulní straně umístěn zcela případně.

14 Signety a recyklované ilustrace

Mordechaj ben Avraham Jaffe (kol. 1525/1530 – 1612), *Levuš ha-buc ve-argaman*. Praha, Moše ben Josef Becalel Kaz 1623. ŽMP, sg. 38.728, titulní list.

Sixt Palma Močidlanský (1569 – kol. 1622), *Skrejše zlatá Boha nejvyššího*. Praha, Sixt Palma Močidlanský 1612. Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů, Praha, sg. B U IV 33, titulní list.

Rodinný gersonidovský emblém – ruce s prsty roztaženými ke kněžskému požehnání – se objevuje poprvé v *Chumaši* 1514–1518 a později v několika dalších verzích, které byly zjevně řezány křesťanskými tiskaři. Pokud víme, tento gersonidovský signet byl poprvé použit Geršomem ben Josefem Becalelem Katzem kolem roku 1610. Velice blízkou obdobu k signetu židovského tiskaře jsme našli v křesťanském rozjímání nad Žalmem 100 vydaném protestantským tiskařem Sixtem Palmou Močidlanským. Ústřední emblém je samozřejmě jiný, ale dva andělé podpírající štít, na němž jsou oba znaky umístěny, jsou prakticky totožní. Oba signety jsou ostatně soudobé. Podle našich zjištění jde zároveň o poslední signet originálně pořízený pražským židovským tiskařem před 19. stoletím: protireformace a třicetiletá válka ukončily dlouhou spolupráci mezi kolegy překračující pomyslné zdi oddělující obě pražská města.

**

Manoach Hendl ben Šemarja (zemř. 1612), *Chochmat Manoach*. Praha, Jaakov ben Geršon Bak 1612. ŽMP, sg. 3.788, fol. 147b.

Společné náboženské kořeny většinou umožňovaly použití obdobných ilustrací v různých kulturních kontextech. Toto zpodobení „Davida, král Izraele“ bylo poprvé otištěno Janem Kantorem Hadem ve *Vokabuláři* (česko-německo-latinském slovníku) v Praze roku 1550, Jaakov Bak je pak recykloval o více než šedesát let později. Nevšiml si snad tiskař detailu v židovské kultuře normálně nepřijatelného, totiž polopostavy starého vousatého muže představujícího Hospodina na výsostech dobrotivě shora shlížejícího na krále?

15 Židovské motivy

Mordechaj ben Avraham Jaffe (c. 1525/1530 – 1612), *Levuš ha-ora*. Praha, Avraham ben Moše Schedel v domě Chajima ben Jaakova Kohena 1603. ŽMP, sg. 3.858, fol. 84b.

Josef ben Jissachar Ber Miklis (16. – 17. století), *Josef daat*. Praha, Geršom ben Becalel Katz 1609. ŽMP, sg. 1.157, fol. 25b.

Fragment siduru s motivem memorys *Žalmem 67*. Praha, 2. polovina 17. století. ŽMP, inv.č. 179.754 Geniza Rychnov nad Kněžnou.

Navzdory několika případům recyklování štočků byla většina ilustrací objevujících se v pražských hebrejských tiscích nově objednána samotnými židovskými tiskaři. Zvláště pro motivy zobrazující židovské zvyky a biblická témata, která křesťany právě nezajímala, nebo která mohla mít v obou náboženstvích odlišný výklad, musely být štočky nově vyřezány, jako například zde mapa putování

Izraelitů do Svaté země, Jákobův žebřík nebo sedmiramenná menorá s Žalmem 67, poprvé otištěná již v *Menorat zahav tahor* roku 1581.

16 Noví tiskaři: Schedelové, Heida, Prostitz

Slichot ke-seder bejt ha-kneset ha-ješana. Praha, Jehuda Lejb a Azriel synové Mošeho Mechokeka [Schedela] 1605. ŽMP, sg. 1.286, titulní list. Kajicné modlitby podle ritu Staré školy.

Tfilot mi-kol ha-šana. Seder Tehilim. Maamadot. Praha, Avraham ben Šimon Heida Lemberger 1621. Vědecká knihovna v Olomouci, sg. 55.272, titulní list. Doposud nevidovaný sidur s Žalmy a pasážemi vybranými z různých kanonických pramenů a čtenými po ranní modlitbě.

Simcha ben Geršon Rapaport (16. – 17. století), *Kol simcha.* Prostějov, Jicchak ben Aharon Prostitz 1602. ŽMP, sg. 18.829, titulní list. Jedna ze čtyř hebrejských knih vydaných v Prostějově v Krakově usazeným, ale v Prostějově narozeným tiskařem.

Většina doposud vystavených knih pocházela z tiskařské dílny rodiny Gersonides (Katz), jejíž zakladatel Geršom ben Šlomo, držitel výhradního privilegia od roku 1527, předal rodinný podnik svým synům a vnukům. Monopol Gersonidů narušili v Praze kolem roku 1600 tři noví tiskaři a vydavatelé: otec a synové Schedelovi, Jaakov ben Geršon Bak z Itálie a Avraham Heida Lemberger. Bratři Schedelové vytiskli několik dobře připravených a pěkných knih vyzdobených hezkými ilustracemi, z nichž většina byla dovezena z Itálie. Avraham Heida obvykle vydával kratší, ale pečlivě vybraná díla, která si sám editoval a z nichž velká část byla kabalistického nebo etického obsahu. Na rozdíl od bratří Schedelových je pohřben v Praze (zemř. 1629). Jicchak Prostitz přišel z Krakova, kde jako tiskař působil od roku 1569, do rodného Prostějova ke konci svého života (zemř. 1612) a vytiskl tu čtyři knihy.

17 Bakové

Machzor. Praha, Jehuda ben Jaakov Bak 1661. ŽMP, sg. 5.872. Modlitby pro svátky.

Reuven ben Hoške Katz (zemř. 1673), *Jalkut Reuveni.* Praha, synové Jaakova Baka 1660 ŽMP, sg. 28.535, fols. 158b–159a. Encyklopedie kabalistických konceptů a výroků.

Jicchak Tyrna (zemř. po 1420), *Minhagim.* Praha, Jehuda ben Jaakov Bak 1665. The Bodleian Libraries, University of Oxford, Opp. 4° 1009, fols. 63b–64a. Rituální zvyklosti. Překlad hebrejského originálu do jidiš pořídil Šimon Günzburg.

Zatímco schedelovský i heidovský podnik neměly dlouhého trvání (Heida tiskl necelých dvacet let, Schedelové ani ne deset), Bakovská tiskárna přetrvala – s nucenými pauzami – až do druhé poloviny 18. století, kdy byla poněkud nevolky sloučena s tiskárnou katzovskou. Předčasně zesnulého zakladatele Jaakova Baka (zemř. 1618) následovali synové Josef a Jehuda, jediní tiskaři – nelegální nepočítaje, kteří po roce 1657 znovu začali hebrejsky tisknout na základě povolení nového císaře Leopolda I. Rodinný podnik ale pronásledovaly časté spory. Zatímco Jaakov Bak často tiskl reedice knih, které již předtím vyšly v Itálii, jeho synové následovali jeho další zálibu v populárních jidiš textech: modlitbách, etice, biblických překladech, pověstech a písních. Dalším z oblíbených žánrů zůstávala i po třicetileté válce kabala.

18 Konec 17. století

Berachja ben Natronaj ha-Nakdan (13. století), *Mišlej šualim. Parabolae Vulpium.* Praha, Jezuitská tiskárna 1661. ŽMP, sg. 1.399, fol. A1b–A2a.

Rok 1669 přinesl židovským tiskárnám, které tehdy působily v Praze, další pohromu. Církevní úřady obdržely falešné udání, že v ghettu se tiskne zakázaný Talmud. Obě fungující tiskárny byly zavřeny a vytištěné archy s nedokončenými knihami zabaveny. Vyhodnocením konfiskovaných materiálů byl pověřen jezuita Melchior Hanel, eminentní hebraista, který na inkriminované dílo *Ejn Jaakov*, vydávané Jehudou Bakem, vydal negativní posudek. A přitom to byl tentýž Hanel, který do latiny přeložil a k vydání přeložil *Mišlej šualim*, sbírku hebrejských bajek, kterou Jezuitská tiskárna vytiskla s využitím bakovské sazby i dělníků roku 1661.

**

Mordechaj Jaffe (kol. 1525/1530 – 1612), *Levuš ha-buc ve-argaman*. Praha, Moše ben Josef Becalel Katz 1609. ŽMP 2.891, titulní list. Vlepené cenzorské upozornění, 18. století.

Sefer Daniel. Praha, Jaakov a Josef, synové Jehudy Baka 1673. The Bodleian Libraries, University of Oxford, Opp. 4° 173, fol. [1b].

Kniha Daniel v jidiš byla jednou z prvních knih vydaných po znovuotevření tiskárny v roce 1672 další generací Baků, které ale rodinné neshody nepřestaly pronásledovat ani teď. Text na rubu titulního listu, velebící pokojné soužití bratří, je dokladem krátké doby oddechu. A konečně tvář Mordechaje Katze – umlčená vlepeným cenzorským upozorněním na „správné“ chápání významu některých specifických termínů pocházejících z talmudické literatury – výmluvně vypovídá o charakteru nového období přísné cenzury, která trvala až do druhé poloviny 18. století.

Olga Sixtová s použitím studií Petra Voita, Andrey Jelínkové, Alexandra Putíka a Pavla Sládka.